

BOUVIER, Jean Claude / MARTEL, Claude (2016): *La langue d'oc telle qu'on la parle. Atlas linguistique de la Provence*. Cartographie et mise en pages par Guylaine Brun-Trigaud. Forcalquier: Alpes de Lumière, 322 p.

Cal donar la benvinguda a aquest *Atlas linguistique de la Provence* (=ALP), que constitueix el quart volum d'una obra excel·lent, de la qual havien aparegut tres volums en 1975, 1979 i 1986. Una benvinguda especial perquè el nou volum es presenta sota una nova metodologia, amb una vessant interpretativa i una renovada presentació, més manejable, més oberta al públic interessat per l'occità i pel fenomen de la variació. Els autors són Jean-Claude Bouvier, professor emèrit a la universitat d'Aix-Marseille, especialista en dialectologia occitana i gal·loromànica, autor dels tres primers volums de l'obra, juntament amb Claude Martel, dialectòleg, enginyer del Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) i realitzador de la major part de les enquestes. Guylaine Brun-Trigaud, dialectòloga, enginyera del CNRS que treballa al Laboratori Bases-Corpus-Langage de la Universitat de Nice-Sophia Antipolis on col·labora en el *Thesaurus occitan* i que s'ha encarregat de la introducció informàtica de les dades, la cartografia i la paginació.

Les enquestes per als quatre volums es van realitzar entre 1960 i 1990. Als primers anys es troben informants que parlaven normalment l'occità de Provença, però darrerament han sorgit dificultats per a trobar protagonistes d'una societat rural tradicional, que siguin fidels a la seva llengua i coneixedors dels seus referents, circumstància que justifica algunes llacunes; malgrat això, s'han fet enquestes complementàries i eventualment s'ha recorregut a especialistes d'alguna àrea, com Jean-Philippe Dalbera, recentment traspassat.

El territori estudiat, que va dels Alps a la Mediterrània, comprèn els departaments de Drôme, Hautes Alpes, Vaucluse, Alpes-de Haute Provence, Bouches-du-Rhône, Alpes Maritimes, Var, dels quals s'han seleccionat 170 poblacions. Un mapa físic en color, que destaca el relleu, situa els punts d'enquesta dins els departaments. Els enunciats corresponen a prop de 300 mapes, puntuals totalment o parcialment, i un bon nombre de llistes contenen respostes parcials a certs enunciats (*démolir, bâtir, s'écrouler*, etc.). Aquests enunciats es presenten segons grups semàntics. *La maison, le mobilier, la cuisine et le ménage, le linge, les vêtements, la famille et l'enfance, le corps humain, la maladie, la mort* (enunciats que hauria estat útil que figuressin en un índex); alguns no es troben en altres atles, com *maison en ruines, cadran solaire* 'rellotge de sol', com tampoc comparacions del tipus *lleig com..., sord com...* Els diversos adstrats il·lustren la continuïtat o trencament d'isoglosses amb l'*Atlas linguistique du Languedoc Oriental* i l'*Atlas linguistique du Massif Central*, per l'oest, i amb l'*Atlante linguistico del Piemonte occidentale*, per l'est. Així com els tres primers volums van aparèixer en la transcripció fonètica de l'alfabet Rousselot-Gilliéron, el sistema del present correspon a l'*AFI* (*API* al text francès), el més estès actualment; una llista d'equivalències dels dos sistemes facilita la consulta dels quatre volums. La transcripció fonètica alterna amb la normalitzada, que s'usa en els comentaris, per a la qual s'empra l'ortografia mistraliana, molt afrancesada, diferent, com és sabut, de la de Tolosa (Alibert): així, trobem *goulo* i no *gula*, *pigno* i no *pinha*, etc. La presentació de les dades es fa en forma de mapes puntuals (per ex. *escalier* 1072, *chatouiller* 1251, *rougeole* 1252, etc.), que es poden compartir amb una forma comuna a una part de les localitats (per ex. [ku'tew] 'ganivet' de la meitat meridional enfront dels puntuals [ku'tel], [ku'te], etc. de la resta). Adesiara, el mapa puntual va acompanyat d'un petit mapa de síntesi on en símbols es representen les diverses isoglosses; així, per a *fermer* 1081 ('tancar'), al costat del mapa puntual apareixen els significants *sarra, barra, ferma*, sense accent gràfic en els infinitius, com representarem en exemples successius. Però sovint s'abandona la cartografia i, a causa de l'escassetat de respostes, aquestes, com hem dit, es presenten en forma de llistes ('molls' [*molle*]; 'vidre' [*verre*]; 'plat' [*assiette*], etc.).

Dos aspectes a destacar: 1) els comentaris lingüístics afegeixen a la dimensió descriptiva la interpretativa: així, a propòsit de *maison*, es comenta l'origen llatí de *meisoun, oustau, casa* (< MANSIONEM, HOSPITALE, CASA, respectivament) i s'oposa el tractament de *l* > [u] en provençal (*oustau*) al del llengua-

docià (*oustal*); 2) les il·lustracions de cultura material i espiritual estableixen la relació entre “paraules” i “coses”, basades en fotografies que, al revés d’altres atles, no són preses “in situ” i sovint no amb prou claredat, sinó que procedeixen de museus i associacions culturals, amb comentaris d’especialistes d’aquestes institucions; i així es poden contemplar, entre moltes altres peces, imatges d’un calderó i uns clemàstecs ([«crémaillères»]), d’uns capfoguers ([«chenets»]), de matraques o tenebres (“crécelles”) o d’un estri desconegut per les nostres latituds (*espoutisseire de la soupo o écrase-soupe* ‘per a esclafar i mesclar els ingredients de la sopa’); també de danses, costums del Carnaval, vestits, etc. Les fotos de llindes inclouen comentaris sobre la inscripció (p. 19), o les de rellotges de sol informen sobre la seva localització geogràfica, història i màximes gravades (“Lou souleilh luzis per tuches” ‘el sol brilla per a tothom’, “Lou tems passo, l’acte resto” ‘el temps passa, les accions queden’) (p. 86). Fins es pot adjuntar algun article d’autor aliè a l’obra sobre les cabanes i “bories” (p. 44) o la reproducció de l’anunci d’una teulera o de la venda de sabons en occità... De tota manera l’aspecte etnogràfic no és l’objectiu de l’*Atlas* i, per això, aquell determinant (*ethnographique*) no figura en el títol de l’obra.

Una ullada ràpida als mapes ens fa veure la freqüent divisió en nord-occità i sud-occità (per ex., la [k] de CASTELLU palatalitzada o no segons l’àrea septentrional o meridional dels mots), una varietat rodaniana i marítima i els parlars alpins, tot remarquant la porositat dels límits. Per a un espectador extern de la variació provençal, crida l’atenció els tipus de diftongació en certes condicions (*puarta, puorta*, de o després de labial i davant r + consonant; ens recorda la diftongació singular dels parlars del Matarranya de la [ɛ] arcaica en [je, ja], *corrieu, corriau*). La penetració del francès es fa ostensible en el fr. *mouchoir* acollit en l’oc. *moutchouar*; o en la lluita entre *pharmacien* enfront d’*apoutecari*, com en cat. *farmacèutic/apotecari*, o en *soulié* al costat nord mentre que *sabato* (< oc. antic) perviu com a ‘sabatot, sabata vella’. Aquesta distinció semàntica es fa entre *pere, mere*, contra *maire, paire*, referits als animals; d’altra banda, el fr. *pot à eau* s’ha adulterat en oc. *potolo, patalo*; etc. Els amants del lèxic trobaran frondositat de variants lèxiques en els noms del ‘papu’ (“croquemitaine”): *babau* i altres onomatopeies com *tchap; hom dar sac* ‘home del sac’; *gitano (booumian)*, *gendarme, diable, monstre*, ‘animal imaginari’; o en els significants de ‘bufetada’: onomatopeies com *patacle* pròpiament ‘paleta de netejar la roba’ i més onomatopeies com *tchap*, a més de lexemes corresponents a ‘cobrecap’, ‘palma de la mà’, ‘flor’, ‘puça’, ‘emplastre’; o en les perifrasís onomatopeiques de ‘fer pessigolles’ (“chatouiller”): *far gligli, faire de gueli gueli*.

La comparació de fenòmens paral·lels en les dues llengües resulta instructiu. Així, en fonètica històrica, el llatí OL(L)A ha donat [u]lo en prov., d’un anterior [o]lla, segons una evolució normal, coincidint només amb una part del català ([’o]lla, [’u]lla), enfront de la resta, que ha operat una obertura anòmala ([’ɔ]lla) que afecta una munió de mots (*nom*, etc.) (cf. PALDC, II, m. 109). El llat. PUTEU presenta aquesta evolució: *pots, puts* > *pus* (fr. *puits*), amb una primera fase que coincideix amb el cat ant. (*pots*) mentre que la següent (*pus*), amb simplificació de l’africada, contrasta amb la vocalització del cat. (*pou*). La pèrdua anòmala de la -s- del mallorquí en el mot *camisa* (> *camia*) coincideix amb la variant *camiè* del prov. del sud i aleshores en lloc de partir d’un context *sa camisa* amb dissimilació de sibilants (> *sa camia*), com havíem suggerit, hom trobaria un exemple més de les petjades dels conqueridors occitans que van participar en la conquesta i repoblament de l’illa. Les mateixes oscil·lacions fonètiques es troben en les dues llengües: *pestel, pastel* = cat. *pestell, pastell*; *fenestra, finestra* = cat. ant. *fenestra*, mod. *finestra, dejuna, dijuna* = cat. *dejunar, dijunar*; *ubri, dubri* = cat. *obrir, dobrir*; l’intercanvi de [tʃ]/[dʒ] com en *se coutcha / se coudja*, oscil·lació semblant a la del cat. septentrional de *metxa/metja, borratxo/borratjo*, etc., d’ús freqüent en rossellonès, on el peix *metge* és resultat de l’alternança *metj[ə]/metx[ə]*, on *metxa*, com el sinònim *cinta*, era el nom del peix per la seva estructura llarguera, convertit en *metxe/metge* com si fos el nom del ‘professional de la medicina’; semblant fluctuació trobem en el doble resultat *sudzo, sudjo* = cat. *sutza; sutja*; de *aiga beneita / aigo beneito, aigo benido, benezidoe* = cat. *aigua beneita, aigua beneïda*; com també en els derivats del sufix -IDIARE: *bateja, batia* = cat. *batejar, batiar* (*pantaia, panteja* = cat. *pantejar*, i un verb propi del provençal, *bretouneia, bretouneja*).

Pel que fa a la vessant morfològica, trobem el sufix -eri de *cementeri*, amb tractament conservador, com fa una part del català; o el mateix model de conjugació en *escriure*; o la duplicat de formes en

cuie, cuièro = cat. *culler, cullera*. La solució ioditzant etimològica del grup *-[LJ]-* en *muraia* (< MURALLIA), coexisteix amb la més culta, *muralla*, que és l'única forma del català; *la febre*, de gènere femení, ha mantingut aquesta *e* fonètica i gràfica en provençal, mentre que el valencià ha canviat el morfema en [a] (*febr[a]*), d'acord amb el gènere.

Per a un observador català del lèxic occità de Provença, es reforça l'afinitat amb aquesta llengua, i ens decanta més cap al gal·loromanisme del català. Presenten coincidència en les dues llengües *borni* (i interferència amb 'cec'); *bres*; *cadaula* 'tipus de pestell', *estrenes, gras, pebre, teula*; *taulo/taula*; *cadierol/cadira*; *vano/vànoa, vànova*; *pega/pegar, apegar*; *rescoufa/rescalfar*; *dina/dinar*; *soupa/sopar*; *tchapa/xapar*; *afamega/afamegar*; *goulu/golut*; *manja/menjar*; *roso* 'sarampió'/*rosa*; *caganyo* 'diarrea'/*caganyes*; *parpelo/parpella*; *gauto/galta*; *gargamelo/gargamella*; *gavai/gavatx*; *enterramort/enterramorts*; *malau/malalt*; *glas/ glaç*; *gari/guarir*; *rampau* 'ram beneït el dia de Rams'/*rampalm*; *prega/pregar*; *tapa, tap / tapar, tap*; *bügado/bugada*; *tinèu/tinell*; *plega/plegar*; *enfila/enflar*; *capèu/capell*; *pe descau / peu descalç*; *escló/esclop*; *pego* 'sabater'/*pegot*; *nebu/nebot*; *meinat, menat / mainada*; *bessoun / bessó*; *agonis, cago-nieu/caganiu*; *rasclo chemineioe/escura-xemeneies, escaufolié/escalfallits, cumascle, cremascle/clemàsteics, tua, toua(a)tudar*.

És interessant de remarcar el paral·lelisme de mots de caràcter més local, com [*dzenouvezoë*] "avancée du toit" = *genovesa* 'sostre de bigues'; *bidansa* 'piscolabis' = *pitança* 'menjar; àpat'; o d'àmbit dialectal: *coumo te dison?* 'com et dius?' = val. *com te diuen?* I també d'alguns usos semàntics molt propers: *tafanari* 'sexe de la dona' = cat. 'cul'; *passeroun, oiseau* 'penis' = mall. *pardal*; *home* 'espòs'; argot *Jules* 'orinal' (eufemisme) = cat. dial. *Guiem, Mariano*.

És curiós per a l'àmbit hispànic l'ús del mot *espagnòu* (1128) per 'guspira', "peut-être en raison de leur habit rouge [des soldats] et/ou de leur aptitude à créer du feu...", com diuen els autors, o, millor, "par allusion à la mousqueterie des Espagnols" (Mistral). El *saboun de Marsiho*, un sabó d'oli d'oliva exportat fora de Marsella des del s. XVII, en català devia correspondre a l'antic *sabó francès*.

Atès l'enfocament dialectològic, però també diacrònic dels comentaris, algunes referències etimològiques ens posen sobre el bon camí de l'ètim de mots per als quals es proposava una altra etimologia: així, el cat. *tustar* 'colpejar, trucar', interpretat al *DECat* com d'origen onomatopèic (< TUS TUS), l'*Atlas* el considera —encertadament, segons el nostre parer— procedent del llatí TUSITARE, a partir del part. TUNSUS, de TUNDERE 'colpejar' i, tenint en compte l'àrea sobretot rossellonesa del mot (*PALDC*, II, mapa 165), amb documentació antiga en occità i més moderna en català, podem pensar en un occitanisme del rossellonès, un més dels nombrosos que aquest dialecte ha rebut (*peirer, belleu, fedes* 'ovelles', etc.). Sense apartar-nos de l'àmbit diacrònic, pel que fa a *pignato*, considerat un derivat de *pigna* (*pinha*) per la forma arrodonida del recipient, per tant amb evolució interna, creiem, tanmateix, que es tracta més aviat d'un italianisme (← *pignata*). I, quant a *s'entrambuca* 'xocar' ("heurter"), més que de la família del fr. *entraver*, creiem que es tracta d'una variant de *trabucar* (*entrabucar*, amb dilació de la nasal). Pel que fa a aspectes lèxics i semàntics, crida l'atenció el lexema *vièi jouine home* per al concepte 'solter, fadrí' (= 'vell jove'), que coneix un sinònim, *nèspou*, que ha pres aquest sentit a partir de 'nespla, nespra' sobre la motivació del qual l'*Atlas* afirma que "ce serait une appellation tres péjorative, analogue à l'usage du mot *nèfle* dans des expressions comme *compter pour des nèfles*", però insinuem que el mot figurat podria dependre del fet que les nespres costen de madurar, al·lusiu a l'edat avançada del cèlibe (en català tenim també una imatge botànica, *renoc* 'planta ressecada', cf. *PALDC*, III, mapa 344).

Tornant a les freqüents afinitats entre català i occità, ara concretament provençal, no ens podem estar d'esmentar l'experiència d'una traductora de *Mireia* al català, la poeta mallorquina Maria Antònia Salvà (1869-1958), que, fascinada per l'obra de Mistral, sense consultar diccionaris ni gramàtiques, sense l'ajut d'una traducció francesa, conscient del gran parentiu del provençal "amb el nostre llenguatge mallorquí", aborda l'emotiva aventura de traduir-la al català, amb el seu "únic mestratge" del "propi text mistralià". Unes denses afinitats confirmades per bon nombre de mots recollits per l'*Atlas* amb bell eco en la llengua catalana.

Entre 1975-1986, fent-se ressò de la proposta de dur a terme els atlas regionals de França, el CNRS va posar a disposició dels geolingüistes mitjans financers per tal de completar la cartografia lingüística

nacional amb contribucions específiques de cada regió, i així van veure la llum els atles de Borgonya, Languedoc occidental, Languedoc oriental, Massif Central, etc. Però, des de 1990, aquella institució va derivar els fons cap a altres projectes. Per això, l'*Atlas linguistique de la Provence*, mancat de recursos, va quedar estroncat al volum tercer. Després d'anys en guaret, ha estat l'entusiasme de C. Martel i J. C. Bouvier i G. Brun-Trigaud, l'Association des Alpes Lumières i el suport financer de la Région Provence-Alpes-Côtes d'Azur que ha fet possible la continuïtat i acabament d'aquell *Atlas*. I s'ha fet d'una manera atractiva, que supera l'aspecte sovint poc seductor de la geolingüística, amb mapes de síntesi, amb normalitzacions, quan calia, de mots, amb comentari dels mots cartografiats, amb nombroses fotografies extretes no in situ sinó procedents de diversos museus i associacions culturals. Als materials estrictament lingüístics s'afegeixen els de geografia humana, etnologia, història, art, cultura popular. Aplaudim aquest esforç pedagògic de recuperació d'un tresor en risc d'empobriment i potser de futura lamentable desaparició. El registre de les particularitats no està renyit amb la unitat. La consciència d'una riquesa ancestral ha de donar la benvinguda a aquest Atlas, ha de conscienciar els parlants que resten per fomentar-ne l'ús, ha de contagiar els que l'estimen i fer pensar que, per damunt dels supervivents dialectals, difícilment recuperables per transmissió generacional, un occità de referència après a l'escola pot fer reviscolar la llengua pròpia. Les paraules de Martel "Cette langue n'est pas morte et pourtant Dieu sait que beaucoup a été fait pour qu'elle le soit..." són una trista constatació, coronada per un bell desiderat: cal "reconquerir la langue, pour lui rendre sa fonction fondamentale: dire le monde, avec les mots d'ici".

Joan VENY
 Institut d'Estudis Catalans
 Universitat de Barcelona

BRUNET, Manuel (2019): *Testimoni privat. Reflexions i textos de postguerra d'un vencedor vençut (1940-1947)*, a cura de Francesc Montero Aulet. Girona: Curbet Edicions, 187 p.

«Falange és una mena de FAI amb processó de Corpus» (nota 83)

Més de 200 notes carregades de política, ideologia i memòria personal, no datades, però que entren en directa contradicció (o, a vegades, són complementàries) amb els duríssims comentaris que Manuel Brunet, Romano per als seus lectors de postguerra, escrivia a *Destino* entre 1940 i 1956, compliquen encara més l'anàlisi d'aquest personatge, irriat i irritant, empenyat i empenyador, traumatitzat per l'experiència de 1936-1939, un trauma que anava molt més enllà de l'experiència personal que va patir: després d'amagar-se durant uns mesos i d'escapar-se a Itàlia i Suïssa, sota la protecció de Francesc Cambó, va retornar i es va autoconfinar a Castelló d'Empúries i Figueres, i a partir de 1940 (després d'una primera temporada molt complicada per manca de treball) va començar la seva segona gran etapa com a polemista, comentarista i referent intel·lectual per a la gent d'ordre del país, amb la secció «El mundo y la política» al setmanari de referència inexcusable del franquisme regional, *Destino* (*Destino. Política de Unidad*, entre juny de 1939 i juliol de 1945).

Ja fa molts anys que donem voltes al personatge i les seves contradiccions, ara encara més agudes després de llegir les notes privades, que desmenteixen radicalment bona part dels seus comentaris publicats al setmanari. Llàstima que no estiguin datades, per a fer-ne una lectura paral·lela amb els articles d'«El mundo y la política». Francesc Montero l'ha qualificat d'un «vencedor vençut». Jo, l'any 2005, el considerava el menys franquista de tota la colla de *Destino*. Però el retrat més extraordinari, i més cru, em sembla que és la necrològica que li va dedicar Josep Pla, quan va morir el gener de 1956. L'arrencada és una declaració: